EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN 2618-1282 (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ФІЛОСОФІЯ

Вікторія Анатоліївна Вершина

Кандидат філософських наук, доцент,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49000, Україна

Viktoriia Vershyna

PhD in Philosophy, Associated Professor,
Oles Honchar Dnipro National University,
Gagarina Ave., 72,
Dnipro, 49000, Ukraine

E-mail: vivi.dp@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0784-4348>

УДК 101.1

ОБРІЇ НОВОЄВРОПЕЙСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Received 31 August 2020; revised 25 September 2020; accepted 29 October 2020

DOI: 10.15421/342028

Анотація

Розглядаються ключові аспекти становлення філософського розуміння людини в європейській філософії Нового часу. Аналізуються сутність, специфіка і варіанти інтерпретацій новоевропейської антропологічної парадигми. Досліджуються філософські погляди французького мислителя Люка де Вовенарга в антропологічному ракурсі, а саме трактування розуму як сукупності здібностей, а також співвідношення розуму і чуттєвості. Розглядаючи основу і властивості розуму, філософ вибудовує цілісне бачення людини, в якій чуттєвість («душевна основа») має принципову значущість і безпосередньо впливає на результати роботи розуму. Отже, проблему співвідношення почуття і розуму Вовенарг розв'язує в аспекті комплементарності. І чуттєвість, і раціональність є базовими і безумовними складовими природи людини, які взаємообумовлюють і доповнюють одна одну.

Ключові слова: людина, розум, почуття, образ людини, Люк де Вовенарг.

Horizons of the Modern European anthropological paradigm

Abstract

The anthropological paradigm of Modern philosophy is a complex configuration of elements. The paradigm in the methodological sense performs two main functions: represents the image of man, the vision of man on a particular historical and cultural era on the one hand, and on the other, sets and determines the normative model of such vision and understanding, and hence the assessment of man himself, patterns of behavior and social communication. In historical and philosophical discourse, it has traditionally been argued that the dispute over the rigid confrontation of feeling and reason as the main collision of reasoning about man in the seventeenth century, in the eighteenth was clearly resolved in favor of priority and, moreover, the dictates of reason. Sensuality, thus, was taken beyond the image of man, pushed out of public and individual consciousness and, in fact, leveled off. Which led to a great "crusade against reason" in the twentieth century. This point of view does not consider the presence of the second line, which was present along with the rational one.

One of the thinkers whose ideas are at the origins of the formation of a complex of anthropological ideas of Modern philosophy, can be confidently called the French philosopher Luc de Vauvenargues. Considering the basis and properties of the mind, the philosopher builds a holistic vision of man, in which sensuality ("soul basis") is of fundamental importance and directly affects the results of the mind. Consequently, Vauvenargues solves the problem of the relationship between feeling and reason in the aspect of complementarity. Both sensuality and reason are the basic and unconditional components of human nature, which mutually condition and complement each other. A few philosophical ideas, both clearly articulated and indirectly outlined by Vauvenargues, are further developed and acquire a completely independent meaning. The philosophical heritage of Luc de Vauvenargues can be seen as a forerunner of Romanticism.

Thus, the new European anthropological paradigm unfolds in the contours denoted by two vectors – the mind and the senses.

Key words: man, mind, feelings, human image, Luc de Vauvenargues.

Горизонты новоевропейской антропологической парадигмы

Аннотация

Рассматриваются ключевые аспекты становления философского понимания человека в европейской философии Нового времени. Анализируются сущность, специфика и варианты интерпретаций новоевропейской антропологической парадигмы. Исследуются философские взгляды Люка де Вовенарга в антропологическом ракурсе, понимание им разума как совокупности способностей, а также соотношение разума и чувственности. Рассматривая основу и свойства разума, философ выстраивает целостное видение человека, в котором чувственность («душевая основа») имеет принципиальную значимость и непосредственно влияет на результаты работы разума. Следовательно, проблему соотношения чувства и разума Вовенаргом развязывает в аспекте комплементарности. И чувственность, и разумность есть базовые и безусловные составляющие природы человека, которые взаимообуславливают и дополняют друг друга.

Ключевые слова: человек, разум, чувства, образ человека, Люк де Вовенарг.

Постановка проблеми.

Розвиток сучасної цивілізації характеризується низкою критичних процесів: зіткнення глобалізаційних і національно орієнтованих інтересів, нерівномірність в розвитку різних регіонів тощо. Пандемія коронавірусу – явище нове для епохи «кінця історії», котре оголило лакуни і протиріччя в самовідчутті, комунікації і ціннісних орієнтаціях людей. Усе це обумовлює поглиблення проблем економічних, політичних, соціокультурних в конкретних країнах та світі в цілому. Отже, узагальнюючи, можна говорити про наростання тотальної антропологічної кризи. Сьогодні під питання поставлена людина, її природа та її майбутнє. І, якщо в словах Августина «І я звернувся до самого себе і сказав собі: “А ти хто такий?” І відповів: “Людина!” Маю до своїх послуг тіло й душу, одне ззовні, друге всередині» [Святий Августин 1999: 176] мова йде про екзистенціальне, особистісне запитання, про становлення Людини, то суніть питання сьогодення – про існування людини як такої, людини в принципі, людини як особливого роду сущого, створеного Культурою. Тому осмислення нових, модних поглядів на людину і переосмислення історико-філософських антропологічних концептуалізацій є актуальним завданням не лише в теоретичному аспекті, але, передусім, в практичному застосуванні, тобто є рішенням найважливішого стратегічного завдання сучасності.

Метою цієї роботи є розгляд контурів і ключових підстав новоевропейської антропологічної парадигми у зв'язку з її переглядом і деформацією у сучасності. Евристично цін-

ною видається реконструкція уявлень однієї зі знакових фігур XVIII століття, чий побудови знаходяться біля витоків формування антропологічної парадигми Нового часу – французького філософа Люка де Вовенарга.

Аналіз публікацій.

Ім'я Люка де Вовенарга сьогодні досить рідко згадується в дослідницьких роботах. Можливо, це пояснюється невеликим об'ємом філософської спадщини, можливо, його фігура губиться на тлі яскравіших і більш гучних філософів століття Просвітництва. Навіть француз за походженням Анрі Бергсон, який присвятив досить багато уваги детальному аналізу тенденцій розвитку саме французької філософії і її впливу на розвій сучасної філософської думки, відносить Вовенарга до узбіччя «ідейного руху, який був покликаний “раціоналізувати” людство та орієнтувати його на розвиток технічного прогресу», хоча і зауважує неocenенність спадщини філософа [Бергсон 2008: 351].

Н.Жирмунська відмітила загальну тенденцію дивитися на самого Вовенарга як на письменника і мораліста, а на його творчість – крізь призму афоризмів і визнавати в ній вторинне явище, запізнений сплеск класичної традиції [Жирмунская 1988: 377]. Така певна методологічна настанова – вбачати у побудовах філософа переважно, навіть «есенціаль-но», моральні приписи – властива як західним дослідженням [Lainey 1966], так і вітчизняним публікаціям останніх років: максими Люка де Вовенарга зустрічаються в контексті педагогічних і соціально-філософських робіт, але як відсилання до певної артикульованої

мудрості [Мельниченко 2009; Русинка 2016]. І. Варзар, аналізуючи понятійно-категорійний апарат політичної етнології, посиляється на ідею «зв'язку “мови” і “поняття”», ієрархічної взаємозалежності, сформульовану Л. де Вовенаргом і Й.-В. Гьоте, і називає обох великими поетами і філософами, певним чином порівнюючи їх внесок в культуру [Варзар 2010: 157]. Але все ж таки саме філософські погляди Вовенарга потребують більш розлогих досліджень.

Виклад основного матеріалу.

Культура Нового часу склалася як продовження/подолання двох фундаментальних соціокультурних і ціннісних компонентів – Античності і Середньовіччя і вважається складовою класичної культурної традиції (до появи неklasичного типу мислення). Наскрізною ідеєю класики постмодерністська філософія визначила логоцентризм. Стосовно саме філософії Нового часу Анрі Бергсон підкреслив незаперечну роль Франції в її становленні в царині нових ідей та ініціатив, очевидної безсумнівної «безперервності поступу (*continuité ininterrompue*) оригінальної філософської творчості», а також чітко наголосив: «Уся сучасна філософія походить від Декарта» [Бергсон 2008: 343]. Ідейна спадщина Декарта, раціоналізм Нового часу традиційно трактується в якості абсолютистської моделі епохи і розуміються дуже лінійно, як безумовна опора на таку властивість людини, яка саме по собі є єдиною самодостовірною і самодостатньою основою людського буття, а також основою впевненості в існуванні такого буття. Розум мислиться як вищий критерій людської діяльності, вища здатність людини, завдяки якій вона створює саму себе і раціонально перетворює навколишню реальність. Слід зауважити, що як особистість Декарта, так і його філософські побудови, давно перетворилися на символ Нового часу і, в певному розумінні, міфологічний конструкт (в той же час в сучасному «глобальному Декартознавстві» активно розвиваються тенденції щодо переосмислення і повернення «справжнього» Декарта [Хома 2009; 2019]). І будь-які історико-філософські експлікації з претензією на об'єктивність досягнутого ре-

зультату, більшою чи меншою мірою містять в собі суб'єктивний світ методології, настанов і уподобань дослідника. А тому будь-яка реконструкція в гуманітарному знанні значною мірою є результатом конструювання.

В той же час, разом із загальновизнаною декартівською лінією у філософії Нового часу присутня ціла низка мислителів, думки яких представляють більш широкую палітру мислення і виходять за рамки односпрямованого дискурсу. Певним підтвердженням цієї думки виступають міркування А. Бергсона, який зауважив, що саме паралельно раціоналістичній тенденції, «або, краще сказати, під її покровом, прихована раціоналізмом та навіть закамуюфльована ним, – продовжувала існувати інша традиція. Ми можемо визначити її як традицію сентименталізму – але лише за умови, що термін «почуття» (*sentiment*) ми візьмемо у тому значенні, яке йому надавало XVII ст., себто як безпосереднє та інтуїтивне знання (*connaissance immédiate et intuitive*)» [Бергсон 2008: 345]. Але ж підкреслимо, що Бергсон, по-перше, наголошує, що мається на увазі первинність також розуму, але не звичайного, декартівського, а «витонченого розуму», який допомагає корелювати судження, тобто виправляти, доповнювати можливі помилки «геометричного розуму». «Витончений розум» не є тотожним містицизму, оскільки результати його роботи можуть бути перевірені і об'єктивно проконтрольовані. В цілому, «витончений розум» інтерпретується як інтуїція – безпосереднє знання, внутрішнє життя, духовний неспокій [Бергсон 2008: 346]. По-друге, Бергсон пов'язує початок цього сентименталістського напрямку з роздумами Блеза Паскаля, таким чином окреслюючи загальні межі європейського філософування у просторі між концептуалізаціями Декарта і Паскаля.

В історико-філософському дослідженні досить значну складність становить визначення його хронологічних меж і співвідношення динаміки розвитку досліджуваної проблематики (ідей) із загальним соціокультурним фоном і загальноприйнятими межами часів. В історичному полі, як правило, присутні знакові дати, котрі починають і завершують історичні періоди. Так, Новий час розміщується

між Англійською буржуазною революцією 1640-1642 рр. і формуванням Германської імперії як підсумку франко-пруської війни 1870-1871 (чи завершенням Першої світової 1918 р.). У фокусі культурологічного погляду історичні маркери та критерії доповнюються культурними і тому межі великих періодів, історико-культурних епох, більш невизначені, рухливі, хоча в цілому межі зсуваються не дуже суттєво. Труднощі істориків філософії обумовлені тим, що «філософські епохи» детерміновані не конкретним, відчутним ходом історичних подій, а суттю і специфікою типів мислення і часто формування таких нових способів бачення, розуміння і осмислення реальності істотно не співпадає із загальноприйнятими часовими межами епох. Тому здійснення будь-якої історико-філософської реконструкції, зокрема реконструкції антропологічних ідей, вимагає зважати на численні чинники соціокультурного контексту, у тому числі чинник перехідного періоду, в даному випадку від Середньовіччя до Нового часу.

XVII століття, на думку багатьох дослідників, є одним з найбільш складних і важливих періодів. «Його абсолютно особливе положення визначається передусім характером і масштабом змін в сферах соціального і духовного життя європейської людини», що і зумовило складність, неоднорідність і кричущу суперечливість [Скаун 2003: 88]. Цей простір став тиглем, в якому формувалося нове, відповідне змінам, концептуальне бачення людини, а однією з найважливіших проблем філософської рефлексії стала проблема співвідношення раціональності і чуттєвості в контексті розуміння природи людини.

Творчість Люка де Вовенарга одночасно належить двом століттям. Атмосфера XVII століття зумовила межі і основні теми роздумів, а на початку XVIII століття ідеї Вовенарга закладають основи концепції просвітницького гуманізму.

Слід зазначити відсутність у мислителя академічної систематичної освіти, але при цьому дуже високий рівень інтелектуальної культури, досягнутий за допомогою безперервної самоосвіти. Вовенарга поважав і дуже високо цінував Вольтер, котрий назвав

свого молодшого друга «солодкою надією» свого похилого віку» [Вольтер 1988: 365]. Жан-Франсуа Мармонтель називав Вольтера і Вовенарга найосвіченішими людьми свого часу, підкресливши, що вони сягали нечуванним багатством і плідністю думок [Мармонтель 1988: 373].

Досить показовою вбачається сама назва єдиного завершеного трактату Вовенарга – «Вступ до пізнання людського розуму». У назві зафіксовано розуміння початку шляху (вступ) і когнітивний аспект твору разом з відмовою від претензій на істинність і однозначність висновків. Цитуючи думку Паскаля про загальну популярність правил гідної поведінки і необхідність «просто ними користуватися», Вовенарг формулює зауваження і засадничі питання для своїх подальших роздумів, оскільки тільки дійсно глибокий розум може відокремити помилки від істин і, що не менш важливо, примирити безліч істин між собою в єдиній системі. Вовенарг підкреслює суперечність будь-якого принципу, і суперечність в тлумаченнях будь-якого серйозного філософського питання, що у мислячої людини викликає серйозні утруднення.

Ключовим питанням для філософа стає питання істинності наших уявлень про гідні речі і моральні орієнтири, які визначають саме людське буття. Виявити цю істину можливо тільки за допомогою пізнання людини – самої себе та інших людей. Таким чином, в методичному відношенні філософ вказує на соціальну природу людського існування і антропологічну природу результатів пізнання. Філософ так ставить питання: «Є хоч що-небудь, чого не можна досягнути, досягнувши людину?» [Вовенарг 1988: 7].

Вовенарг формулює шлях пізнання, що складається з трьох етапів, – вивчення «усіх» властивостей розуму, «усіх» пристрастей, «усіх» добродітностей і вад, що розглядаються як невід'ємні властивості людини і пізнані з засадничого принципу, закладеного в їх основі. Тим самим, пізнання виходить за межі досягнення лише розумової здатності людини, а намічена дослідницька програма відбиває концептуальне бачення людини і претендує на цілісність.

Ставлячи завдання розглянути різні властивості людини, об'єднанні під загальною назвою розуму, Вовенарг, передусім, вважає поширеною помилкою думку про нез'ясовну суперечність розуму, яка викликана нездатністю розрізняти особливості характеру і властивості розуму, і, відповідно, звинувачення розуму в тому, що викликано пристрастями.

Основними засадами, на які спирається розум і з яких складається сама здатність мислити, Вовенарг називає уяву, розмірковування, пам'ять. Уява походить з почуттів, створює мистецтва і служить прикрасою розуму. Розмірковування розглядається як дар, що дає можливість зосередження на власних ідеях, розвивати їх і оцінювати, а також поєднувати одне з одним. Пам'ять, у свою чергу, постає фундаментом і будівельним матеріалом для уяви і розмірковування і, тим самим, є поживним і конститутивним елементом для розуму [Вовенарг 1988: 10]. При цьому важливою умовою плідної роботи розуму філософ вважає «відповідність пам'яті розуму», оскільки порушення такої відповідності призводить до двох можливих вад – до надмірної широти думки або, навпаки, до її вузькості і бідності [Вовенарг 1988: 11].

Виділивши основу розуму, Вовенарг детально розглядає і аналізує похідні та доповнювальні властивості, а також різні варіанти їх конфігурації. До числа таких властивостей належать: плідність, розсудливість, кмітливість як характеристика динаміки роботи розуму, прозорливість, ясність, здоровий глузд. Цікаве зауваження Вовенарг робить щодо роботи «тонких умів» – вони часто заглядають занадто далеко. Це може призвести до спотворень сприйняття і судження – на кшталт погляду через мікроскоп на речі, що дозволяє побачити все укрупнено, але з порушенням адекватного сприйняття пропорцій [Вовенарг 1988: 15-16]. Метою ж будь-якого роздуму, згідно Вовенаргу, постає глибина, котра дозволяє утримувати думку, всебічно її аналізувати і досягати завершальної точки в ході міркувань. Необхідними супутниками глибини мислення мають бути ясність і розсудливість. Філософ також зіставляє глибину і кмітливість, вважаючи, що друге завжди отримується

за рахунок першого, кмітливість перемагає глибину. Здогадливість – високо оцінювана Вовенаргом характеристика самого розуму, можливість миттєвого переходу від однієї ідеї до іншої, котра може сполучатися з першою, здатність уловлювати взаємний зв'язок найвіддаленіших один від одного предметів [Вовенарг 1988: 18-19].

Наступні властивості формуються на основі чутливості: делікатність, обумовлена різним рівнем свободи звичаїв у народів; витонченість – мудрість в питаннях почуття; сила розуму, яка реалізується у виразності мовлення [Вовенарг 1988: 17-18]. Таким чином, Вовенарг підкреслює: справжня робота розуму і її результати залежать не лише від холодної неупередженості розуму як певної незалежної самостійної і необумовленої інстанції, але і безпосередньо пов'язані з властивостями душі, або чутливості (Вовенарг не розрізняє дефініційних відмінностей між цими поняттями).

Така властивість, як широта розуму корелюється як з власне розумовою діяльністю, так і з душевною основою, що в певному сенсі задає розуму межі, – розширюючи або звужуючи їх. Ще однією властивістю, існуючою на перетині розуму і душі, Вовенарг вважає смак: це здатність вірно судити про предмети, пов'язані з областю почуття і одночасно уміня відчувати прекрасну природу [Вовенарг 1988: 20-21]. В той же час, здатність до хорошого смаку є певною мірою вродженою властивістю, оскільки, згідно роздумам філософа, все, що підлягає гарному смаку повинно досягатися з першого погляду, тобто, безпосередньо і істинно. Разом з тим, перше споглядання є таке осягнення речей, яке, будучи усвідомлене розумінням, повинно проникати до серця і залишати у ньому сильне враження. Таким чином, для формування доброго смаку потрібна наявність душевного життя, а також прозорливість, оскільки все ж розуміння керує і рухає почуттями. Вовенарг також помічає, що розум здатний розрізняти і осягати ті причини, які «спонукають» почуття і, таким чином, заперечує думку про пізнаваність почуттів лише за допомогою досвіду.

Феноменом, в якому поєднуються розум

і серце, Вовенарг вважає талант. Таланту потрібні знання, а існувати він може тільки в діяльності. Ключовою особливістю таланту є «жвавість» відчуття і осягнення речей. Філософ упевнений, що тільки певний набір природжених здібностей служить основою таланту і робить висновок про те, що великих талантів у природі значно менше, ніж блискучих умів. Талант також перевершує розум в питанні самобутності: усі великі люди наслідують зразки, але будучи рівно талановитими зразкам наслідування, завдяки наявності самобутності перетворюють і часто перевершують їх. У цьому контексті досить примітна характеристика дана Декарту. Визнаючи наявність систематичного розуму і винахідливості у Декарта, Вовенарг відмічає: «Проте йому, на мій погляд, бракувало уяви у виразних засобах, що прикрашають навіть найбанальнішу думку» [Вовенарг 1988: 28].

В результаті роздумів про властивості розуму Вовенарг приходить до висновку про причину дискусій і безплідних, на його думку, суперечок про розум: слово розум як збірна назва для сукупності здібностей стала використовуватися вибірково, як назва лише однієї з них. Звідси слідує абсолютизація розуму і зневага іншою стороною людської природи – чуттєвістю та її роллю в пізнанні.

Варто відмітити, що судженням Люка де Вовенарга властиві глибина і тонкість міркувань, але в той же час для них також характерні ідеалізація і романтизація властивостей розуму і почуттів, і, як наслідок, людської природи. У цьому плані філософ є свого роду предтечею романтизму. Аналізуючи схильності розумові і душевні, Вовенарг використовує такі прикметники, в деякому розумінні навіть патетичні, як благородний, гідний, піднесений, палкий, тонко сприйнятливий тощо. Він здебільшого говорить про достоїнства і м'яко описує недоліки, вважаючи, що чесноти можна і слід розвивати, а вади виправляти. Але в той же час він визнає, що людям дуже складно здолати протиріччя інтересів, протиріччя освіченості (!), розбіжності в думках і правилах. В цілому роздуми Вовенарга про людину продовжують високу гуманістичну традицію, відстоюючи права чуттєвості («душевної ос-

нови»).

Висновки.

Антропологічна парадигма Нового часу є складною і багатоскладовою конфігурацією елементів. Парадигма в методологічному сенсі виконує дві основні функції: репрезентує образ людини, бачення людини конкретною історико-культурною епохою з одного боку, а з іншого, задає і визначає нормативну модель такого бачення і розуміння, а значить і оцінки самої людини, зразків належної поведінки і соціальної комунікації. У історико-філософському дискурсі традиційно затверджувалося думка про те, що дискусія про жорстке протистояння почуття і розуму як основна колізія міркувань про людину XVII століття, в XVIII була однозначно вирішена на користь пріоритету і, більше того, диктату розуму. Чуттєвість, таким чином, виносилася за межі образу людини, витіснялася з суспільної і індивідуальної свідомості і, по суті, нівелювалася. Що і призвело до великого «походу проти розуму» вже в XX столітті. Така точка зору не враховує присутності другої лінії, яка все ж була присутньою і вагомою поряд з раціональною.

Одним з мислителів, чиї ідеї знаходяться біля витоків формування комплексу антропологічних ідей Нового часу, можна з упевненістю назвати французького філософа Люка де Вовенарга. Розглядаючи основу і властивості розуму, філософ вибудовує цілісне бачення людини, в якій чуттєвість («душевна основа») має принципову значущість і безпосередньо впливає на результати роботи розуму. Отже, проблему співвідношення почуття і розуму Вовенарг розв'язує в аспекті комплементарності. І почуття, і розум є базовими і безумовними складовими природи людини, які взаємообумовлюють і доповнюють одна одну. Ряд філософських ідей, як чітко артикульованих, так і побічно намічених Вовенаргом, отримують подальший розвиток і набувають цілком самостійного значення. Філософську спадщину Люка де Вовенарга можна розглядати як предтечу романтизму. Таким чином, новоєвропейська антропологічна парадигма розгортається в контурах, позначених двома векторами бачення людини, – це раціональність і чуттєвість.

Бібліографічні посилання

- Бергсон, А. (2008). Французька філософія. *Могілянські історико-філософські студії – 2008*, 343-388.
- Варзар, І.М. (2010). Політична етнологія: пропедевт. курс: авт. підруч. 2-ге вид., переробл. та допов. К.: ДП «Вид. дім «Персонал».
- Вовенарг, Л. (1988). *Введение в познание человеческого разума*, в: Вовенарг, Л. *Размышления и максимы*. М.: Наука, 5-150.
- Вольтер. (1988). *Надгробное слово в память офицеров, погибших во время войны 1741 г.*, в: Вовенарг, Л. *Размышления и максимы*. М.: Наука, 365-369.
- Жирмунская, Н.А. (1988). *Вовенарг и его размышления о человеке*, в: Вовенарг, Л. *Размышления и максимы*. М.: Наука, 377-409.
- Мармонтель. (1988). *Письмо госпоже д'Эспаньяк 6 октября 1796 г. Воспоминания, книга III* (отрывок), в: Вовенарг, Л. *Размышления и максимы*. М.: Наука, 370-376.
- Мельниченко, С.В. 2009. *Бідність як предмет соціально-філософської рефлексії*, в: Людина. Світ. Суспільство (до 175-річчя філософського факультету). Дні науки філософського факультету – 2009: Міжнар. наук. конф. (21–22 квітня 2009 року): Матеріали доп. та виступів. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», Ч. X. 106-108.
- Русинка, І.І. (2016). Установки, як головний психологічний бар'єр, який заважає людині в досягненні поставлених цілей. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр.* [редкол.: Т.І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя: КПУ, Вип. 46(99), 140-151.
- Святий Августин. (1999). *Сповідь*. Пер. з латин. Ю.Мушака; Післям. С.Здіорука. К.: Основи.
- Скакун, А.А. (2003). Западноевропейская культура XVII в. и начало Нового времени, в: *Введение в культурологию: Курс лекций*. Под ред. Ю.Н.Солонина, Е.Г.Соколова. СПб, 88-96.
- Хома, О. (2009). Від «Розмислів» до «Медитацій»: сучасне Декартознавство і Українська історія філософії. *Sententiae*, 1, 121-157.
- Хома, О. (2019). Сучасне глобальне декартознавство Nadler, S. et al (2019). *The Oxford Handbook of Descartes and Cartesianism*. Oxford: Oxford UP. *Sententiae*, 2, 112-115. <https://doi.org/10.22240/sent38.02.112>
- Lainey, Y. (1966). Vauvenargues and his Work. *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, (27), 21-30. Retrieved February 12, 2020, from <http://www.jstor.org/stable/24247659>

References

- Bergson, A. (2008). Francuz`ka fi`losofi`ya [French philosophy]. *Mogilyans`ki` i`storiko-fi`losofs`ki` studi`yi – 2008*, 343-388. (in Ukrainian)
- Khoma, O. (2009). Vi`d «Rozmisli`v» do «Meditaczi`j»: suchasne Dekartoznavstvo i` Ukrayins`ka i`stori`ya fi`losofi`yi [From “Reflections” to “Meditations”: Modern Cartesian Studies and Ukrainian History of Philosophy]. *Sententiae*, 1, 121-157. (in Ukrainian)
- Khoma, O. (2019). Contemporary global Descartes studies. Nadler, S. et al (2019). *The Oxford Handbook of Descartes and Cartesianism*. Oxford: Oxford UP. *Sententiae*, 38(2), 112-115. <https://doi.org/10.22240/sent38.02.112> (in Ukrainian)
- Lainey, Y. (1966). Vauvenargues and his Work. *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, 27, 21-30. Retrieved February 12, 2020, from <http://www.jstor.org/stable/24247659>
- Marmontel`. (1988). *Pis`mo gospozhe d'E`span`yak 6 oktyabrya 1796 g. Vospominaniya, kniga III* (otry`vok) [Letter to Madame d'Espagnac, October 6, 1796. Memoirs, Book III (excerpt)], in: *Vovenarg, L. Razmy`shleniya i maksimy`*. М.: Nauka, 370-376. (in Russian)
- Mel`nichenko, S.V. 2009. *Bi`dni`st` yak predmet soczi`al`no-fi`losofs`koyi refleksi`yi* [Poverty as a subject of socio-philosophical reflection], in: *Lyudina. Svi`t. Suspi`l`stvo (do 175-ri`chchya fi`losofs`kogo fakul`tetu). Dni` nauki fi`losofs`kogo fakul`tetu – 2009: Mi`zhnar. nauk. konf. (21–22 kvi`tnya 2009 roku): Materi`ali dop. ta vistupi`v*. К.: Vidavnichopoligrafi`chnij cenztr “Kiyivs`kij uni`versitet”, Ch. X. 106-108. (in Ukrainian)
- Rusinka, I.I. (2016). *Ustanovki, yak golovnij psikhologi`chnij baryer, yakij zavazhaye lyudini` v dosyagnenni` postavlenikh czi`lej* [Attitudes as the main psychological barrier that prevents a person from achieving goals]. *Pedagogi`ka formuvannya tvorchoyi osobistosti` u vishhi`j i` zagal`noosvi`tni`j shkolakh: zb. nauk. pr.* [redkol.: T.I. Sushhenko (golov. red.) ta i`n.]. Zaporizhzhya: KPU, Vip. 46(99), 140-151. (in Ukrainian)

- Skakun, A.A. (2003). *Zapadnoevropejskaya kul'tura XVII v. i nachalo Novogo vremeni* [Western European culture of the XVII century and the beginning of the New Age], in: *Vvedenie v kul'turologiyu: Kurs lekcij*. Pod red. Yu.N. Solonina, E.G. Sokolova. Sankt-Peterburg, 88-96. (in Russian)
- Svyatij Avgustin. (1999). *Spovi'd'* [Confession]. Per. z latin. Yu.Mushaka; Pi'slyam. S.Zdi'oruka. K.: Osnovi. (in Ukrainian)
- Varzar, I'.M. (2010). *Poli'tichna etnologi'ya* [Political ethnology]: propedevt. kurs: avt. pi'druch. 2-ge vid., pererobl. ta dopov. K.: DP «Vid. di'm «Personal». (in Ukrainian)
- Vol'ter. (1988). *Nadgrobnoe slovo v pamyat' oficerov, pogibshikh vo vremya vojny' 1741 g.* [Tombstone in memory of the officers who died during the war of 1741], in: *Vovenarg, L. Razmy'shleniya i maksimy'*. M.: Nauka, 365-369. (in Russian)
- Vovenarg, L. (1988). *Vvedenie v poznanie chelovecheskogo razuma* [Introduction to the knowledge of the human mind], in: *Vovenarg, L. Razmy'shleniya i maksimy'*. M.: Nauka, 5-150. (in Russian)
- Zhirmunskaya, N.A. (1988). *Vovenarg i ego razmy'shleniya o cheloveke* [Wovenarg and his thoughts on man], in: *Vovenarg, L. Razmy'sh-leniya i maksimy'*. M.: Nauka, 377-409. (in Russian)